

A FORRADALMAK VÉGE?[1]

Nem divatos tájainkon manapság a forradalmak kutatása. Maga a szó is szalonképtelen lett, s történelemtanáraink zavara is „történelmi”, amikor e témák kerülnek elő a tanításban. Pedig meg kellene fogadnunk George Pettee véleményét, aki szerint a politika vizsgálata a forradalom tanulmányozása nélkül olyan, mintha a geológiát a vulkanikus működés vizsgálata nélkül akarnánk kutatni.[2]

Ipar és politikai felépítmény

A „mikor és miért láznak az emberek” típusú kérdésfeltevések az elmúlt évtizedekben meglehetősen gazdag eredményt hoztak, s kialakult az egyes forradalmak vizsgálatának a metodológiája is.

Mégis, Hobsbawm nyomán érdemes az egyes forradalmak vizsgálatán túl nagyobb történeti ívben is szemlélni a társadalmi turbulenciákat, közös mélyalapok után kutatva. Hobsbawm klasszikus művében a polgári forradalmak korát írta le, amelyek az ipari forradalom nyomán kialakuló tőkés világgazdasági rendszernek megfelelő politikai felépítményeket hoztak létre 1776 és 1849-1971 között.[3] Világosan látszik azonban az is, hogy ezt megelőzően a hosszú tizenhatodik század és a modern világgazdaság születése (1450-1650), azaz a kereskedelmi kapitalizmus korszaka a korai polgári forradalmak ciklusaként is leírható, amikor az európai centrumban polgári forradalmak és forradalmi kísérletek (német parasztháború, spanyol comuneros mozgalom, németalföldi szabadságharc, angol forradalom) mellett az európai peremvidékeken hatalmas parasztmozgalmak, a félperifériákon pedig rendi-nemesi mozgalmak és városi robbanások jelezték – mint első forradalmi ciklus – egy egységessé váló világgazdaság létezését, kínjait, kihívásait.

Míg a klasszikus polgári forradalmakat a felvilágosodás racionális világi ideológiái ihletették, a korai ciklus forradalmi vallásos jellegű politikai ideológiák jegyében fogalmazták meg céljaikat.

Mindenesetre, e forradalmak az új, megteremtendő politikai-társadalmi rendszer alapnormájaként a politikai (és kereskedelmi) szabadságjogok és a pluralizmus (tolerancia és demokrácia) eszméit jelölték ki, és a sikeres polgári forradalmak valójában ezek győzelmét jelentették, kifejezve egyben a világ fejlett (centrum)

régiójában a politikai felépítmény tőkés világ gazdasághoz való illeszkedésének és egy ennek megfelelő, hatékony politikai rendszer/állam létrejöttének törekvését is. E tekintetben a politikai forradalmakat jellegzetesen a tőkés világ gazdaság és a modern kor jelenségeként értelmezzük.

A harmadik ciklus helye a periféria

Általános az a vélemény, hogy Nyugaton a forradalmak kora véget ért. A képviseleti kormányzat létrehozta azt a meglehetősen hajlékony, fogékony társadalmi struktúrát, mely lehetővé teszi azokat a változásokat, melyekhez a múltban forradalom vagy felkelés volt szükséges.[\[4\]](#)

A tények tényleg ezt mutatják, érdemes azonban e tény okait is keresni. E nyugati flexibilitás alapja ugyanis a tőkés világ gazdaságban elfoglalt előnyös helyzet, amely, úgy vélem, egy aszimmetrikus reciprocitás keretében a világ gazdaság peremvidékei nemzeti jövedelmének átszivattyúzásából táplálkozik. A forradalmak harmadik ciklusa ezért a világ gazdaság periférikus régióiban a nemzetközi gazdasági-politikai erőter változásaitól erőteljesen befolyásolva zajlottak.

Melyek e harmadik ciklus jellemzői? Magunk úgy látjuk, hogy az 1895-1898-as kubai függetlenségi háborúval kezdődő új, harmadik ciklus a forradalmi célrendszer fentebb említett két alapeszméje - szabadságjogok, pluralizmus (demokrácia) - mellett három további eszmét is tartalmaz: a nemzeti függetlenség, a szociális biztonság (jólét) és a modernizáció céljait (természetesen a függetlenség és jólét céljai az első két ciklusban is jelen lévő ambíciók).

Azt mondhatnánk tehát, hogy a forradalom az, mely ezen öt eszme egyensúlyban történő megvalósítását biztosítani tudja. Ám az első kettő említett cél a periféria XX. századi forradalmi mozgalmában háttérbe szorult, ezen ötös célrendszer rendre deformálódott.

Értelmezésünkben a „szocialista forradalmak” is a periféria forradalmainak jellegzetességeit viselik magukon, tekintettel arra, hogy ezek is a világ gazdaság peremvidékein jelentkeztek. A „szocialista forradalmak” a szociális szempontokat és a modernizáció eszméjét (utolérés) abszolutizálták a többi kárára; a gyarmati felszabadító mozgalmak a nemzeti függetlenséget viszont csupán a modernizáció ambícióival párosították, elfelejtkezve a többi eszményről. Mindkét mozgalom erőteljesen pluralizmusellenes is volt.

Az egypártrendszer ugyanis nem kommunista találmány. Első kísérlete 1892-

ben José Martí Kubai Forradalmi Pártjával jelent meg (1892); a kínai Kuomintang tekinthető e populista frontpárt prototípusának – és így is tekintettek rá szerte a világon. A mexikói PRI egy korszakában éppúgy, mint a brazil Vargas vagy az argentin Perón a (populista) pártállamban látták a gyorsítás és felzárkózás leghatékonyabb eszközét. Afrika 1960-as években alakult pártjai hasonló karaktert és filozófiát mutattak, tekintet nélkül arra, hogy szocialista vagy kapitalista orientációt választottak-e. Mindezzel együtt járt az ideológiai effektus magas foka, és az, hogy e forradalmak egy értelmiségi politikai elit művei voltak, ahol az individualista versenyszellem és az alkalmazhatatlan pluralizmus nem befolyásolták e régiók politikai vezetőit.

A kérdés mármost persze az, mi az oka, hogy a világ periférikus régióiban kirobbant politikai forradalmak esetében mindig éppen e két célkitűzés – a politikai szabadságjogok és a pluralista demokrácia – veszett el a forradalmak radikalizálódásának folyamatában, sajátos *thermidorként* jelenítve meg e forradalmak továbbfejlődését, ellenforradalmi diktatúrákba merevítve ezeket: legyenek fasiszta, populista vagy kommunista hatalomátvételek.[\[5\]](#)

Mintha a világ periférikus, függő, deformált régióiban jelentkező forradalmi robbanások azt a tanulságot adnák, hogy bizonyos GDP-szint, vagy nemzetijövedelem-színvonal alatt a demokrácia helyett legfeljebb pluralista zűrzavar vagy szabadságjogok nélküli modernizációs diktatúrák születhetnek. Mintha a periférikus régiókból az ott megtermelt értéktöbblet folyamatosan és immár évszázados trendként jelentkező kiszivattyúzása a fejlett centrum országok polgári demokráciáit táplálná. Mintha a nemzeti, a szociális törekvések és a modernizációs ambíciók a világ peremvidékein csupán a polgári szabadságjogok és a politikai demokrácia ellenére valósulhatnának meg, győzelmeikben is vesztesé téve és deformálva e forradalmakat.

A nagy kérdés tehát az, hogy lehet-e a tőkés világgazdaság függő peremvidékein egyáltalán sikeres politikai forradalmakat végrehajtani, melyek a függetlenség kivívása után a modernizációt megvalósítva, a szociális biztonságot és jólétet is meghozva, a politikai szabadság és pluralizmus (demokrácia) korszaka fele vezetnek el?

Az 1970-es évek második felétől a Mediterrán térség félperiférikus régióinak sikeres forradalmi, a görög, a portugál és a spanyol demokratikus átmenet az első reménytelő válaszok voltak erre a kérdésre.

Kétpólusú világban

A világgazdaság peremterületein kirobbanó XX. századi forradalmak közül a kelet-közép-európai, valamint a latin-amerikai régió mutat erős hasonlóságokat, több szempontból is.

Egyfelől politikai-civilizációs értékei, normái és reflexei alapvetően a keresztény kultúrkörhöz kapcsolják mindkét régiót, ellentétben az ázsiai és az afrikai régiókkal. Másfelől a fejlettség és függés hasonló jegyeit és szintjét mutatják; harmadszor pedig, a két régió a két szuperhatalommal közvetlenül érintkezve 1929 és 1948 között elvesztette politikai függetlenségének jó részét, nyomasztóvá, fatálissá téve a nemzetközi tényező – azaz a közvetlenül érdekelt szuperhatalmak – szerepét.

1945 és 1989 között e két régió forradalmi kitörések és fölzárkózási kísérletek egész sorát produkálta. A nyugati féltekén az Egyesült Államok politikai-katonai pressziója és közvetlen beavatkozása pusztította el vagy deformálta e kísérleteket, melyek a modernizáció, a függetlenség, a szociális biztonság mellett a politikai szabadságjogok és politikai demokrácia megvalósításának ambícióját is üzték.

Guatemala (1944-54), Bolívia (1953, 1968), Chile (1968-73) mellett a sandinista Nicaragua és Grenada példája jelezte, hogy a nyugati szuperhatalom (USA) közvetlen határai mentén, a saját féltekén minden forradalmi kísérletben a másik szuperhatalom pozíciójának erősödésétől félt, és igyekezett e forradalmak létfeltételeit megszüntetni.

Az „északi kolosszus” (USA) nem kedvelte a forradalmakból populista diktatúrává merevülő képleteket sem (Vargas, Perón, Velazco Alvarado, Torrijos). Amiképpen a Szovjetunió is hasonlóképpen számolt le Kelet-Közép-Európa demokratikus forradalmi kísérleteivel (1944-48, 1956, 1968). A bipoláris erőterben egyik szuperhatalom sem szerette a forradalmakat saját ajtaja előtt.

Kuba elsősorban arra példa, hogy ha egy amerikai állam USA-ellenes demokratikus forradalmát meg akarja védeni, szükségképpen a másik pólus, a másik szuperhatalom felé gravitálva biztosíthatja a túlélést – feladva ezzel persze korábban meghirdetett demokratikus eszményeit. Mert azért arra érdemes figyelmeztetni, hogy az 1959-ben győztes kubai *Július 26. Mozgalom* nem kommunista erő volt. A Disznó-öböl akció azonban a kubai forradalom váltóit - a túlélés reményében - radikálisan átállította. E váltó jelenlegi visszaállítása persze fájdalmas, lassú kísérlet. Mindenesetre a mai kubai rendszer málló kommunista díszletei mögül egy jellegzetes latin-amerikai populista diktatúra kontúrjai sejlenek fel, amely meglepően erős, bár diszkrét hispán (spanyol és latin-

amerikai) szolidaritással is számolhat.

A kérdés ezután csak az, hogy 1989 után a világ politikai erőterének átalakulása vajon kedvezőbb feltételeket hozott-e a világ peremzónái számára e tekintetben? A tőkés centrumok ezután vajon mutatnak-e érdekeltséget a közvetlen környezetünkben (Kelet-Közép-Európa és Latin-Amerika) zajló demokratikus-forradalmi átalakulások iránt? Érdekeltek-e igazán e régiók modernizálásában, s ha igen, ezt demokratikusan, vagy a rend diktatúráival látják-e megvalósíthatónak?

A forradalmak harmadik korszaka a bipoláris erőter megszűnésével – úgy tűnik – lezárult. A „posztmodern” kor vajon ismerni fogja-e még a forradalmakat?

A világgazdaság más rendje következhet?

A XX. század egyik tanulsága lehetne a peremrégiók számára, hogy a forradalom nem rentábilis üzlet. A mérleg e tekintetben ugyanis riasztó: a világ periférikus régióinak összhelyzete rosszabb, a távolság a fejlett centrum országaitól nagyobb, mint korábban bármikor. Talán ez az oka, hogy a forradalmak viszonylag racionális, civilizált, jövőorientált stratégiáit a gyengébb szomszédok és együtt élő kisebbségek leigázásával, a gyűlölet sikeresnek látszó stratégiáival kezdik felváltani a kevésbé szerencsés államok. A gyűlölet expanziója azonban általános és romboló dühök megszületéséhez vezethet a fejlett centrumrégiók ellen is, legelőször a fejlett (Nyugat-) Európát változtatva ostromlott gettóvá.

Lesznek persze olyan, periférikus régióba tartozó országok, amelyek külön paktumok segítségével remélik a bejutást a privilegizált fejlettek köze, a felzárkózás útján, ha kell, (ismét) feláldozva a demokrácia és szabadságjogok céljait.

Ezért továbbra is indokolt az az egyáltalán nem új felvetés, hogy a peremvidékek fejletlen országainak mindegyike számára van-e reális esély a felzárkózásra; vagy (ismét) igazolódik az újbaloldal közgazdászainak gyanúja: a fejlett centrum jólétének forrása a periféria elmaradottsága és függése.

Ebből a gondolatmenetből szükségképpen egy új világgazdasági rend kialakításának sürgetése következne. Persze ez sem új gondolat (a Szocialista Internacionálé felvetése volt), de a magunk perspektívái miatt többet kellene ezzel a kérdéssel foglalkozni. Különalkukkal kiszökni a perifériáról kivételképpen talán

lehet, de egyetemes útként valószínűleg ez nem járható. Ha a centrumrégiók önzése miatt nem alakul ki egy új világgazdasági rend, civilizációnknak szembe kell néznie az elpusztulás-önpusztítás nem is oly távoli perspektívájával. Persze a világgazdaságnak egy szimmetrikus reciprocitás felé elmozduló új rendje elsősorban nem az erők humanitárius megfontolásából születhet meg, hanem gazdasági kényszerből: a periféria régiói egyre kisebb hozadékokat jelentenek, s egyre nagyobb veszélytényezőként lesznek jelen a világ módosabb része számára. Az efelé történő mozgás első lépése a horribilis külső államadósságok rendezése lesz/lehetne.

Visszatérve eredeti témánkhoz, azt mondhatjuk: a forradalmak új korszaka a reális esélyek körvonalazódásától függ, ehhez pedig új világgazdasági rendre lenne szükség. Ellenkező esetben forradalmak helyett a reménytelenség éhségháborúinak, a világot elöntő etnikai tisztogatásoknak, gyűlölet motiválta erőszakhullámoknak lehattunk és lehetünk tanúi.